

կասկած ունէին: Ասոր համար Պ. Աբովեան ելաւ Թիֆլիզ գնաց, հոն զպրոց մը հաստատեց, ու հոն տեղաց յառաջուան զպրոցն ալ անոր հետ միացուց: Այս զպրոցը շատ անգամ գացի ու Հայ տղոց յառաջագիւմութեանը վրայ շատ դարմացայ: Տասը, տասնուչորս տարուան տղաք աղէկ կը կարգան ու կը զրեն հայերէն, վրացերէն, թաթարերէն, ռուսերէն, գերմաներէն ու քաղիներէն: Ստուգիւ շատ դարմացայ. գերմաներէն աղէկ շեշտելով կը խօսէին ու վարպետին իմ ստշեւս զրեւ տուած բաներէն տեսայ որ գերմաներէն լեզուին կազմութեան աղէկ տաղեակ էին. իմ առջեւ Կէթէին ու Շիլլերին գործերը կարդացին: Ամէն անգամ աս զպրոցս գալուս ու աս կայտաւ տղաքը տեսնելու՝ մեծ ուրախութիւն կը զգայի, մանաւանդ իրենց բարեկամական ու ընտանեկան վարմունքը, քաղաքավարութիւնը ու վարժութիւնը զիս շատ կ'ուրախացնէր: Իրենց վարպետին վրայ շատ սէր ունին, որովհետեւ թէ կրթութեան ու գիտութեան մէջ յառաջացնելու և թէ իրենց հանգստութիւնը հոգալու շատ փոյծ կը տանի:

« Մայիսին տաք օրերը՝ հասնելուն պէս՝ Պ. Աբովեանին հետ մեկտեղ Թիֆլիզէն ելայ: Իր բոլոր աշակերտները ձիերով քաղքէն դուրս մեղի յուղարկաւոր եկած էին: Այս աշխոյժ երիտասարդներուն տեքը նորէն ինծի ուրախութիւն բերաւ. որոնք անանկ վարժութեամբ ձիերին կը գարձընէին կը խաղցընէին որ մարդ չկրնար կարծել: Կուր գետին բով վերջին պարտէզներուն հասանք նէ՝ այս մեր յուղարկաւորներէն հրաժարեցանք. Պ. Աբովեան իր աշակերտներուն գերմաներէն լեզուաւ խօսակցութիւն մ'ընելով՝ յորդորեց որ ուսման փոյծ տանին, որ դառնալու ատեն ինքն ալ ուրախանայ: Մէկիկ մէկիկ ամենուն ձեռքը ծօծուելէն ետքը բարեմաղթութեան ձայները բարձրացան, որոնք մեր ետեւէն երկայն ատեն դեռ կը լսուէին: »

Գաղղիացի բարեկամ մը, որ Կաւկասեան գաւառներու մէջ կը ճանապարհորդէր ասիէ քանի մը տարի անաջ, կը զրէր մեզ նամակի մը մէջ. « Պ. Աբովեանին հետ տեսութիւն ըրի և ստուգիւ դարմացայ իր հիմնութեան վրայ: Գերմանական փիլիսոփայութեան և գրագիտութեան տեսիլները իրեն այնքան ընտանի են որ նոյն իսկ Եւրոպական մը օգուտ կրնայ քաղել իր կարծիքներէն: Շիլլերը շուրի պէս զիտէ. Լէսինկին, Լէյպնիսին կարծիքները մաղէ անցուցեր է և իր ասիական երեւակայութիւնով անոնց նոր գոյն մը կուտայ: Գերմանացիի մը չափ կը խօսի գերմանիկ լեզուն և տարակոյս չկայ որ այս անձը հայ գրագիտութեան պատիւ պիտի ընէ օր մը: Տարօրինակ երեւոյթ մարդկային լուսաւորութեան. հայու մը բերան արձագանգ է այնպիսի տեսիլներու որք մեր մէջ դեռ նոր կը տարածուին: Շիլլերին, Լէսինկին գրութիւնները Կաւկասի լեռներու մէջ կը հաստատուին և լսելի կ'ըլլան և դեռ Եւրոպայի մէջ

ժողովուրդ կայ որ այս հեղինակներու անունը անգամ լսած չ'է: Զարմանալի բան պիտի ըլլայ եթէ Ասիայի լուսաւորութիւնը Կաւկասէն սկսի և Բրօմէթէին ժայուր տեսնէ իր չարչարանքին արդիւնքը... » :

Քիչ մը վերը ըսինք թէ չէնք կարծեր որ Պ. Աբովեանը թշնամութեան դո՛ւ եղած ըլլայ. իր զիրքին յառաջաբանը այնպիսի տողեր կը սրբանակեն որք մեր կարծիքը կը հաստատեն: « Շատ անգամ ուղում էի, կ'ըսէ անբաղդ հեղինակը, իմ զրոյս մահու տամ: Չէի իմանում, թէ սրա դարմանը ինչ կը լի: Թնդ լսողը հիւստայ, ամա էս ցամա (ազգային վիճակին) հնոյէս էր սիրտս առել, որ շատ անգամ գժվածի պէս ընկում էի սար ու ձոր, ման գալիս, մտածում, էլ եղ սիրտս լիբը տուն գալիս: Հէնց էս էր պատճառը՝ որ մէկ օր էլ ամառվան դաստուրի ժամանակին՝ աշակերտներս որ առաւօտը ծուղի, ճաշիցը եղ՝ ընկայ էլի սարէ սար (լեռէ լեռ): ձարս կտրվեց, գնացի Նեմեցի Կալոնիէն, մէկ նեմեց բարեկամի մօտ. նրանք էլ ինձ վրայ ցուեցիւ. երեք օր չըծողին, գամ քաղաքը: Բայց քաղաքումն իմ սիրելի աշակերտները, ու ծանօթ, բարեկամք, իմ սուգս վաղուց էին արել: Հէնց իմացել էին՝ թէ Քոռն (Կուր) նմ ընկել, չուրքի ամէն առաւօտ, բիգուն (իրիկուն) գնում էի, լողանում: Ելի իմ, իմ աղիդ, իմ սիրելի աշակերտներն էին ընկել եղևիցս, որ բալբի մէկ բան էլայ իմանան: Մէկ առաւօտ փանջարումը նստած, էլի մըտքիս հետ էի ընկել՝ որ նրանք առաջով անց կացան: Որ չտեսայ նրանց, հոգիս տեղը համ էլաւ... »

Այս տողերէն յայտնի կը տեսնուի որ Պ. Աբովեանը սովորութիւն ունէր արտում և յոտաբեկ շրջիլ լեռնէլա և հովիտէ հովիտ իր ակրութիւնը փարստելու համար: Սովորութիւն ունէր նաեւ երբեմն երթալ Կուր գետին մէջ լողալ. ուստի հաւանական է որ կամ զիսմամբ կամ ուղեւով, հոն ընկած և անհետ եղած ըլլայ: Իր հրաբորբը ազգասիրութիւնը ունենալ և չտեսնել իր ժողովուրդին մէջ կէտ մը որու վրայ վստահի, այնպիսի արտմութիւն մը կը պատճառէ զոր այն սիրաբեր միայն կրնան զգալ որ հայրենիք ինչ ըսել է զիտեն: Այլ յուսահատութիւն թէ զիստուած անհնարին է որ իր վրայ չ'ողբանք և գրագէտներու համակրութիւնը չգրգռենք իր յիշատակին համար:

Ո՛չ, չպիտի ըսուի որ իրաւունք ունէր երբ կը զրէր. « մէկ օր էլ գու վեր կ'ընկնիս, կը մեռնիս, մէկ ողորմի ասող էլ չէս ունենար: » Իր աշակերտները և այս տուղերը զրոյց իր վրայ պիտի զծան միշտ. երբէք չպիտի դատեն զինքը այն սուտ ազգասէրներու կարգը որք անձնական փառքի համար ամէն իրաւունք ոտքի տակ կ'առնեն և որք, զրիչ ունենալով ձեռքներնին, երկու տող չուղեցին իր վրայ զրել:

ՅԱԼԵԼՈՒԱԾ.

Ա.

Pour un homme de cœur, il est beau de dire : ce qui est mal réussi... et je ne veux pas réussir. Je n'ai pour arriver au but qu'une petite mauvaise action, pas trop mauvaise encore... eh bien ! je ne la ferai pas. Il ne s'agit que d'être un peu lâche un seul instant pour être heureux toujours, eh bien ! je ne veux pas être lâche. Il s'agit de mentir une fois pour obtenir ce que je rêve, eh bien ! je ne veux pas mentir. Se priver d'un brillant destin pour rester conséquent avec ses principes, se sacrifier à une idée qui ne doit vous rapporter que des ennuis, savoir qu'on sera mal jugé et braver ce cruel jugement des hommes, oui, cela est beau, c'est tout simplement prouver Dieu.

Mme ÉMILE DE GIRARDIN.

Վերջապէս, երկու ամիսէ ետք, մեր ձեռքը հասաւ Պ. Գ. Այվազովսքիին գրած տետրակը և կարող եղանք անոր մտական ժայթքումը քննել տող առ տող :

Անշուշտ պիտի դարձանայ մէկը երբ լսէ որ, օրինակ մը Պօլիսէն բերել տալ հարկ եղաւ թէպէտ և Բարիդի մէջ տպուած ըլլայ իր գիրքը : Բայց այնպիսին թող յիշէ մէյմը ժեղովածներու զիշերապէս ոգին և շուտով կը համոզուի որ այս շատ բնական բան է իրեն նման մարդերու կողմէն : Նշտաւորութիւն չ'ունինք զանգատելու ամենեւին, այլ միայն կը փափագինք որ հասարակութիւնը չ'մոռնայ ճշմարտութեան կարծուած պաշտպաններու այս ըրածը :

Պ. Գ. Այվազովսքիին տետրակը լաւ մը կ'ընէին ետեւ կ'ըսենք . արդարեւ մեր բարեկամը իրատեք ունի երբ, իր նամակին մէջ, կը գրէ թէ՝ « ամէն տողերէն ղէվզէկութիւն կը հոսի » : Բայց մեծապէս կը սխալի անկիւս ինչ ատեն ղէվզէկութիւնէն ուրիշ բան չ'տեսներ հոն : Պ. Գ. Այվազովսքիին այսքանով չբաւականանար. կ'ուզէ իր ուրիշ յատկութիւնները երեսան հասնել մեր առջեւ . կ'ուզէ ամենուն յայտնել որ թշնամանել զիտէ . կ'ուզէ հրապարակել որ ոչ միայն վարդապետ է տառուածաբանութեան այլ և Մաքրիավէլի դրոժմներու՝ որովք կ'աշխատի իր հակառակորդներու վրայ մուր քռել . կ'ուզէ նոր փորձով ևս հաստատել որ խրոխտալ և քծնիլ սովորէ է իր յեղյեղուկ կեանքին մէջ : Ուստի կը յանդգնի գրելու այսօր . « սէ . սէ . վախ չ'ունինք մեր թշնամիներէ որչափ որ ալ զօրաւոր կամ խորագէտ և ծածկագործ ըլլան » :

Վճռուենք իր սպառնալիքը և կը հրաւիրենք որ խօսքը բռնէ ու ասպարէզ իշնէ, վասն զի մենք ալ վախ չ'ունինք մեր թշնամիներէ որչափ որ զիմակաւոր կամ քսու և անօրէն ըլլան :

Իր տետրակը կ'սկսի այս տողերով զորս կը տառագրենք անպատիտ : « Զարմանք չ'է որ զանաւեցան նաեւ ոմանք որ չ'անիլ ցուցուցին, վասն զի ով չ'զիտէր թէ չ'էին կրնար հաւանութիւն տալ մեր ըրածին՝ Նախ անոնք՝ յորոց մեր կամաւորապէս բաժնուեցանք, եր-

կրորդ՝ կեղծաւորները, որ թէպէտ և արտաբնական բաժնուած կ'երեւան առջիններէն, բայց սրտով և հոգով անոնց հետ միաբան են, և երրորդ՝ այն խմատակները՝ որ անտարբերակուն հագույն ծայրը հասած ըլլալով՝ հաւասարապէս ատեցողք են սրտի ամենայն կրօնական սկզբանց և եկեղեցական սննդանց, ուստի և մեր վերագործին վրայ նոյն արհամարհուն աչքով կ'ընային՝ որով կ'ընայէին մեր հետմէականութեան և հայտնեան վրայ » :

Բ.

Առջի տետրակ թշնամիները Վենետիկի Վանքին կրօնաւորք են, և աշխարհականի մը զլիստոր պարտքն է այսուհետեւ հետեւ կենալ այն ամէն կրօնական կուսակցութեան որ անարժան ոգի մը կը տեսնուի միշտ և անլուր կիրքեր երեսան կը հանէ քննողին առջեւ : Հոս մոռնիմ մը չկայ բնաւ, երկու կողմին ղէնքերը կը ճանչնանք, երկու կողմի սիրտերն ալ արեւու պէս յայտնի են և Բապարաճեան Կարապետ Վարդապետին քովը եղած նամակները կատարեալ տեսիլ մը կուտան Պ. Գ. Այվազովսքիին և իր աստիճանի մարդերուն վրայ (1) : Բայց մոռնիմ և զրպարտութիւնը կ'սկսին երկրորդ տետրակի թշնամիները քննելու ժամանակ : Ո՞վ են այս կեղծաւորները՝ ինչ անձինք կրնան սեպուիլ ազգին մէջ և ինչ ըրեր են արդեօք որ հրապարակաւ կը նախատուին կեղծաւորութեան պարագլուխէ մը : Մի թէ հոռմէական կամ լուսաւորչական Հայերուն կը վերաբերին այս տողերը որք նորէն միտքերը բորբոքեցին Թիւրքիայի մէջ : Կը դարձանանք որ վախ չ'ունինք ըսելէ ետք՝ զանոնք զրոյզ կը զողլղայ աւելի պարզօրէն իր միտքը յայտնելու : Շատ զիրքն է սպառնալ և պոռալու ատեն բառերը այնպէս հնչել որ մարդ բան մը չ'կրնայ հասկնալ . բայց այս անպատիտին չ'անուանիր հապա տղայութիւն և ամէն ուսումնականի ծիծաղը կը շարժէ : Կը հարցնենք . ո՞վ արդեօք կեղծաւոր է, այն՝ որ բերանը կը խղտէ բան մը չ'ըսելու համար կամ այն՝ որ երես կը դարցընէ և կրօնական կատակը իր ձեռքանին հետ կը գրկէ մոլեւանդներու քով :

Պ. Գ. Այվազովսքիին իր սրբութիւնը և հմտութիւնը յատնելու համար երկու տող չ'կրնար գրել առանց սուրբ գիրքէն բառ մը առաջ բերելու . ուստի ներելի է մեզի իրեն ուղղել նոյն գիրքին այս վճիռը : « Զի տեսանես զշիւղ յական եղբոր քո, և ի քում ական զգերանդ ոչ տեսանես . կամ զիտրդ ասես ցեղբայր քո . Նղբայր, թող հանից զշիւղ յականէ քումմէ, և անաւաղիկ

(1) Ով որ կ'ուզէ այս նամակները տեսնել կրնայ ձեռնել վարդապետին գիմել, որու քով մենք ևս տեսանք զանոնք և կարդայինք անհնարին հետաքրքրութեամբ : Եւ ի դատ տեսնուի մը կրօնաւորներու բարոյականի վրայ . . :

ի քում ակամդ գերան կայ : Կեղծաւոր , հան նախ զգե-
րանդ յակամե քումմէ , և ապա հայեցես հանել զշիղդ
յակամէ եղբոր քս :

Որու կարգը և դասէ դմեղ Պ. Գ. Այվաղովսքին կը
պարտաւորի խոստովանիլ որ գոնէ կեղծաւորութիւն
չ'ունինք և մեր կեանքին մէջ ոչ մարդ մը խաբէր , ոչ
ուխտ մը դրմէր , ոչ երգում մը ոտքի տակ տներ և ոչ
երեսպաշտութիւն ըրեր ենք ինչպէս ինք ըրաւ մեզի
մեր սենեակին մէջ... : Կը հարկադրուինք ուրեմն մենք
զմեզ քննուել իմաստակներու մէջ՝ այսինքն այն տեսակ
մարդերու քով որք անհիմն զիտութիւնով մը կը զար-
գարուին և անտարբերութեան մէջ կը լողան :

Գ.

Իմաստակ կ'ըստի այն մարդը որ իրեն արհեստ
կ'ընէ մէջէմէջ ճամբաներ ընտրել և անճամբանելի վա-
տեր գործածել խաբէրու նպատակով : Զինքը կը քա-
րողէ իրրեւ կենդանի իմաստութիւն , իր միտքը զի-
տութեան հանք մը կը սեպէ , կը պարծի , կ'ուսի , կը
լրբի և հրապարակ կ'իջնէ ռամիկներուն բան ծախելու
համար : Իմաստակ բառը , այսօր , զրեթէ չարչարան
կը նշանակէ և մեր դարու ամենէն տեղի վէրքն է : Եւ
ինչ ըրեր ենք արդեօք որ սեւերես կրօնաւոր մը կը
յանդգնի այս անունով միրաւել դմեղ . զո՞վ խաբէր ենք
և որո՞ւ քով իմաստասիրութիւն ծախեր ենք : Հայերը
ինչ սովորն են մեզմէ որ ծուռ ըլլայ , ինչ խօսք լսեր
են որ անախառնութեան կամ ծագուն շահասիրութեան
արձագանդ սեպուի . ինչ պարագայի մէջ շարլատա-
նութիւն գործեր և հայտ անունը այս կերպով անարգեր
ենք... : Իմաստակութեան նշան է Ֆրանսայի մէջ զրա-
գիտութիւն դաս տալ ու անկախութեամբ տպրիլ Էրեք
անգամ թշնամիներու ձեւով մեր քարիտրը կորուս-
նելէն ետքը . իմաստակութեան նշան է մէկումը կարօտ
չ'ըլլալով , բաւական Ֆրանսերէն սովորիլ , օտարներու
ծառայել և անոնց համակրութիւնը շահիլ . իմաստակու-
թեան նշան է սուտ կրօնաւորները և կրօնամոլութիւնը
դատաւարտել և անձնական շահը մոռնալով խաբէ-
րայութիւնը հալածական վանել : Կրնայ մէկը իմաստակ
ըստիլ ու նախատիլ երբ միտքի ազատութեան համար
ամէն բան կը զոհէ . ինչ է այս միտքի ազատութիւնը
եթէ ոչ փիլիսոփայութիւն այսինքն իմաստասիրու-
թիւն... : Պ. Գ. Այվաղովսքին և իր զէվզէկ բարե-
կամներու դատաստանին կարօտութիւն չ'ունինք , և
երբ օտարազգի բանասէրները հակառակը կը հաս-
տատեն մեզ , իր ըսածը ոտքերնու տակը կը դնենք
և կ'աշխատինք մնալ , ինչ որ էինք , պարզ և ան-
կախ զրագէտ մը թէպէտն այս անունն ալ ծանր թուի
մեզի :

Եւ Պ. Գ. Այվաղովսքին որ աշխարհիս անականները
իր վրայ կը կուտակէ և շողորթութեամբ խօսքերը իրեն
սեպակահանելով կ'առնու , կը հաքէ , կը հրատարակէ

դանոնք իր օրագրին մէջ , իմաստակ չ'է՞ հասարակու-
թեան տոջե... :

Եւ Պ. Գ. Այվաղովսքին որ երկու տող Ֆրանսերէն
շխտակ գրել չ'զիտէր և իր անհամ ու անլի յօդուածները
ուրիշներուն սրբագրել տալով կ'ուզէ լեզուագէտի
համբաւ ստանալ , իմաստակ չ'է՞ օրագրի շինողներու
քով... :

Եւ Պ. Գ. Այվաղովսքին որ օտարի մը անուն ծախու
կ'առնու , տղաքներու միտքը սուտ և սին զխտութիւնով
կը շարաբէ և թմբուկ զարնելով գովեստ ու ստակ կը
հաւքէ , իմաստակ չ'սեպուի զաստիարակներու ակում-
բին մէջ... :

Եւ Պ. Գ. Այվաղովսքին որ իր միտքի անստոյգ և մու-
ծով խառն լոյսը իրրեւ ջան լուսաւորութեան կ'ուզէ
ծախել կայր Հայերուն , և մեր երանելի ծարգմանիչնե-
րու տեղը անցնիլ , իմաստակ չ'ըստիլ և չ'ախտիլ՝ ըստի
պատմութեան մէջ... :

Ո՛չ , իմաստակ չ'է . անկէ ալ ստորին էակ մ'է Պ. Գ.
Այվաղովսքին... :

Գ.

Սակայն կ'երեւի թէ , այս իմաստակութիւնը մեր մինակ
պակսութիւնը չ'սեպուիր : Պ. Գ. Այվաղովսքին կը քա-
րողէ ամենուն՝ որ « անտարբերական հոգւոյն ծայրը
հասած ենք և հաւասարապէս կ'ստենք եկեղեցական
սկզբունքը և եկեղեցական անձերը » :

Անտարբերութիւն ըսելով հոգւոյ այն վիճակը կ'ի-
մացուի որ մարդ ոչ սէր և ոչ ատելութիւն կ'զգայ կրօ-
նական և բարոյական խնդիրներու համար : « Անտար-
բերութիւնը , կ'ըսէ Լամենէ , հոգւոյ կամաւոր բունն է .
անկէ աւելի գոմարեր բան մը չ'կայ , որովհետեւ անկա
կը ճնշէ , կը բռնողէ փոքրատ փոքր տմէն բարոյական զօ-
րութիւնները » : « Անտարբերութիւնը , կ'ըսէ ուրիշ հեղի-
նակ մը , կը նմանի այնպիսի մօրի մը որու ջուրերը ,
անշարժ և անհոս մնալով , կը խանգարին , կը հոտին
և առականակիր օդ մը կը ծառայեն բոլորաթիւր » :
« Անտարբերութիւնը ի վերջէ , կը զրէ երրորդ հեղի-
նակ մը , սիրտներու վրայ այն ազդումը ունի ինչ որ
ձմեռը երկրին վրայ . իր սառնաբեր ջունցը ամէն բան
կը չորցնէ և անհիւծ ծառի կը նմանցնէ մարդը » :

Կարճ խօսքով ըսենք « անտարբերական » վիճակ
մը անհատատութիւնն հաղիւ թէ մազի չափ կը տար-
բերի և առաքինի սիրտներու սոսկում կուտայ :

Այսպէս ուրեմն Պ. Գ. Այվաղովսքին զրամներուն
նայելով անհաւատ ենք այսօր և ոչ միայն մեր հայրե-
նական կրօնքի սուրբ աւանդութիւնները այլ և ամէն
տեսակ հաւատք կ'ուրանանք և անասունի պէս եր-
կրաբարձ կենանք մը կը վարենք : Բայց , կը հարցը-
նենք նորէն , ինչ ըրեր ենք որ այսպիսի վատ նախա-
տիւնքի արժանի կ'ըլլանք ուխտադրում և երգմանկեր
կրօնաւորի մը կողմէն . ինչ պարագայի մէջ անտարբեր

գտնուէր ենք և երբ արդեօք մեր համոզումը խեղդէր նե-
տեր ենք մեր սիրտէն զուրա : Անտարբեր է այն միտքը
որ աղատութեան կը սիրահարի և անոր համար վտանգ-
ներ արհամարելով՝ մահը խօտուստ կը տեսնէ : Հո-
րաբէկ է այն սիրտը որ զիտէ համոզում մը պաշտպա-
նել նստ ւրեւ և անոր վիճակի մէջ, և այս նուիրական
համոզումը չարատելու համար յանձն կ'առնու անմոռն
ձշուտութեան աղի բաժակը քամել մինչև խալտ :
Անհաւատ են այն մարդը և զրիչը որ հայրենական
Նկեղեցոյ պատիւը պաշտպանելու ժամանակ մամուլի
նէրքն կը ճնշուին և շիտակ երեք տարի բողոքելէ չեն
զաղրիր որ միտքի և կրօնքի աղատութիւնը յաղթա-
նակէ : Մի թէ Հայաստանեայց Նկեղեցին և միտքի
աղատութիւնը պաշտպանելով, խղճի աղատութիւնը
պաշտպանած չ'եղանք և ասոր պաշտպանութիւնը ար-
դեօք կրօնքի աղատութեան հետ չկապուիր տնտեսիկ
կերպով : Ի՞նչպէս կարելի կրօնքի աղատութիւնը պաշ-
պանել եթէ հաւատք չունինք, եթէ « անտարբերական
հոգեոյն ծայրը հասած ենք » և եթէ « ամէն կրօնական
սկզբունք » կուրանանք : Ո՞վ է Պ. Գ. Այվազովսքին
որ ուրիշին խղճը այսպէս կը թշնամանէ և սրկէ
տուր է մարգարէութեան սղին որ ուրիշներու ներքին և
անքննելի գաղտնիքը կը դատէ այսպիսի յանդգնու-
թեամբ : Եթէ հաւատաւոր ըստելու համար պէտք է
իրեն նմանուիլ, վայրկեան մը չենք թեթելիւ ըսելու
արձակ և յայտնի կերպով, ո՞չ, ո՞չ բնաւ Պ. Գ. Այվա-
զովսքին նմանիլ չենք ուղեր, ո՞չ հաւատքի, ո՞չ բա-
րոյականի և ո՞չ վարքի կողմէ : Ասկի լաւ կը սեպենք
անտարբեր ըլլալ քան թէ Այվազ... :

Ն.

Երսոն տարի Սուրբ Ղազարու վանքին մէջ մարտի .
հոն առնենք յետադէմ կարծիքներու արձագանգ ըլլալ,
անկէ երեւ սատանութեամբ Բարիզ գալ, Հայր Սար-
գիսը պաշտօնէն զտրելու աշխատիլ և այս միտքով
զրպարտութեան մ'առջև չ'ընկրկիլ . երբեմն աղա-
տութիւնը շղիլ, երբեմն բռնութեան ոտքը իյնալ . օր
մը Հոռմայի սրնեւրան վարիլ, ուրիշ օր մը դէպ ի Էջ-
միածին հակիլ և օր մը ալ Ղուտերի կարծիքներուն յա-
րիլ . զիշէր մը Վալիքան ննջել, առաւօտուն Յիսուսեան
դարձնուլ . գաղտնի հռոմէականութիւնը բամբասել,
բաղմոթեան մէջ հերձամիտները ծաղրել . փառասիրու-
թիւնէն շարժուած՝ ուխտ մը ոտքի տակ առնուլ, երեք
մայրաքաղաքի մէջ հռոմէական ժողովուրդը զայնակդէլ,
տանիքներու վրայ մինչև ի մահ կաթոլիկ պիտի մնամ
ըսել և Արթին Պէյլին պաշտպանութիւնը խնդրել :

Բարիզի Արքեպիսկոպոսին ապաւինիլ, Յրամասյի
Եկեղեցոյ միշտ հնադանդելու համար խօսք տալ, անոր
օրհներբը առնուլ, պատարագ ըսել և Բաբը զուխ Եկե-
ղեցոյ գաւանիլ նստ վանքէն զատուելէ ետքը . օգէտ
ամիրայի մը ձեռքէն բռնել, կրօնական տետրակ մը

զրելալ և զանկա գրգռել որ « կաթոլիկ եմ » գոչէ : Ետքը
ամիրային թեւ մտնել և տետրակին հետ միատեղ Բարի-
զի Արքեպիսկոպոսին դիմել, զանկա հոն թողուլ, արտօ-
րալով գալ Օսմանեան ղեսպանատունը իյնալ և չգիտեմ
որ հերձուածի կամ սնկաւտի միջնորդութիւնը խնդրել :
Հոնկէ սարկիլ, դէպ ի Հայու պատրիարքարանը ուղ-
ղիլ Քիշիլին կողմը չ'երթալու համար և « զրոյը տանի
կաթոլիկութիւնը » գոչել մեծ ձայնով : Մինչ այս մինչ
այն թիկնապահ մը զրկիլ Պօլիս . հոն կրօնքի ծածուկ
ղեկաւորութիւնը հաստատել և հոս աւելի մեծ եռանդով
ժամերու մէջ պատարագ ըսել և հռոմէականութիւնը
զովիլ որպէս զի Բարիզի Արքեպիսկոպոսը չկատարի :
Եթէ ղեկաւորութիւնը չյաջողի, ուրիշ Արթին պէյ մը
գտնել և նորէն « յոյժ կաթոլիկ » եմ ըսել տալ (1) . Եթէ
յաջողի՝ Բարիզի Արքեպիսկոպոսէն իբրև ի սատա-
նայէ հրաժարիլ և Պօլիսի հայ Արքեպիսկոպոսը
երկինք հանել : Նրկու ամիս մէկ ոտքը մէկ Եկեղեցոյ
սեւանի վրայ և միւսը մէկալ Եկեղեցոյ խորանին քով,
ճօճանակի պէս օրօրուիլ և անտարբերութեան չտես-
նուած օրինակ մը տալ հանդիսատեսներու : Քիչ մը
ոսկիի խօշիւնը լսել և օրհնեալ է աստուած ըսելով
Երեք անգամ իր աւագանը ուրանալ (2) : Հայու վեպարը
գնել և երկրորդ օրը աշխատիլ Կաթոլիկոս ըլլալ և
Ղուտերչին յաջորդել . այս միտքով անանկ մարդե-
րու դիմել զորս քանի մը օր տառաջ պախարակէն չէր
յազեր . Օսմանեան ղեսպանատունէն ելնել, Ռուսիա
երթալ և տեսնելով որ կաթոլիկոսութեան անհնարին
է հասնիլ (3), կայսեր բարեկամներու օգնութեամբ Պե-
սարապոլայի առաջնորդը վար նետել և անոր տեղը
տնցնիլ Հայաստանեայց Նկեղեցոյ բոլոր օրէնքներու
դէմ, և այս կերպով սովբեցնել օտարին որ իշխանու-
թիւն ունի ուղած մարդը առաջնորդ կարգիլ . մեր
ձշուաւ աղգին կրօնական իշխանութիւնը հիմնաքինջ
կործանել և փառաւորուիլ աղգին առջև... ի վերջէ,
« յաջողելու համար յանդգնիլ ամէն բան ընելու, նստ
աղեկութիւնը (4) » ինչպէս կ'ըսէ Մինյէ, և հակառա-
կորդները վատահամբաւելու սկսիլ... :

Ահա Պ. Գ. Այվազովսքին կրօնասիրութիւնը, ան
ճշմարիտ հաւատաւորին շաւիղը ուրկէ զուրս փրկու-
թիւն չկայ... : Եթէ մէկը համարձակի ըսել որ այս

(1) Տես Յայաստանութիւն Անցիլյ Մուր. Վարժ . Երես 72 :

(2) Պ. Գ. Այվազովսքին շատ անգամ պարծեր է ըսելով շատ
աղգայիններու . « Երբեք տես չեմ, երբեք տես չեմ, ես կաթոլիկ
ծնած եմ » :

(3) Բարեկամի մը ձեռք նստակ մը տեսնել որմէ մէջ Այվա-
զովսքին ապաւայ կաթոլիկաւորութիւնը ոչ միայն կը հաստա-
տուէր այլ և քանի քուէ սննեալը կը յիշուէր :

(4) Pour réussir, ils (les Jésuites) osent tout, même le bien.
MIGNET.

ամէնը սիրտերէն բարոյականը արմատաբար կը խլէ և ուղղակի յանհաւատութիւն կը տանի : Եթէ մէկը համարձակի ճշմարտութիւնը բնութիւն և կրօնական սեւտուէրէն հեռու կենալ, ո՞ր այնպիսին ամէն տեսակ թշնամանքի ներքեւ կ'իյնայ, կը բամբասուի և կը հռչակուի « իմաստակ որ անտարբերական հոգեպէս ծայրը հասած ըլլալով, հաւատարմութեան ատենցող է կրօնական սկզբունք և եկեղեցական անձանք » :

Եթէ մէկը համարձակի քարոզել որ հաւատքի կռիւները հին և բարբարոս դարերու արդիւնք են և լուսաւորեալ մարդու մը չվայելէր դանոնք զրգուէլ միշտ, այնպիսին ստույգ է Պ. Գ. Այվադովսքիին զաւաղանը՝ զգալ և իմանալ թէ ինչպէս բան է « նոյն արհամարհոտ աչքով նայիլ իր վրայ որով կը նայէր իր հստակաւ հռոմեան և իր հայութեան վրայ » :

Զ

Պ. Գ. Այվադովսքիին այս երեք կարգի թշնամիներու ցանկը պակասաւոր կը թուի մեզ, վասն զի անհնաւորին է հոն դասել բազմաթիւ անձեր որք իր վրայ համակրութիւն չ'ունին բնաւ : Կեղծաւորներու և թէ իմաստակներու կարգը շարելու է Պ. Կ. Շահնազարեանը և իր մտերիմ բարեկամները և պաշտպանները : Կեղծաւորներու և թէ իմաստակներու մէջ դնելու է արդեօք Կոնսթանտին Պ. Յակոբը, որ համարձակեցաւ քսան Հայու առջև ըսել. « Այվադ մայվադ չեմ ճանչնար և այս տեսակ մարդերու համար չ'է որ ՀՈՍ կոչեցի դձեղ (1) » : Իմաստակներու և թէ կեղծաւորներու հետ շփուելու է Բարիլի, Իդմիրի աղգայիներու մեծագոյն և երեսելի մասը : Զենք զրտեր և կը վախճանէր յաւանէ յանուանէ ճանչնալ դանոնք, վասն զի ըսելիք ունինք աղգին : Ստուգիլ Պ. Գ. Այվադովսքիին տեղ մը զրէ նոյն զիբրին մէջ. « յանձն առնելով արխարար մեզի պէս ամենայն դժուարութիւն և սառնապանք և հալածանք և զրպարտութիւն (քանի մը և տակաւին կրնար աւելցնել) իր շնորհակց և խառն յարեկաւաց ակտի » : Ո՞վ էն այս սուտ բարեկամները և ինչ ըրեր են. պէտք է որ այս ամէնը յայտնուի, որպէս զի իմաստակները աւելի խայտառակութիւն... : Երբէք չենք ուրանար իրաւունքը որ մէկը սնի իր թշնամիներէ և սուտ բարեկամներէ զանգատելու. բայց ինչ տառն հրատարակիչ մը, ամէն չափ մտնալով, ինքը տեսարակի մէջ թշնամի և ուրիշ նախատական բառեր կը գործածէ, կը բռնադատուի հետեւեալ կերպով չգրել : « Երբ կը լսենք թէ այն թշնամութիւն գործողներէն մէկը, (չ'ըսենք թէ և պարագայութեւ) մահացու հիւանդութիւնով կը տագնապի, կը փութանք

խոնարհութեամբ (15 օգոստոս 1858) Էրծալ իր ստորու հաշտութիւնը զիրացընելով թեթեւցընել իրմէ այն ծանրավիշտ հիւանդութիւնէն աւելի իր խղճին ներքին ամենածանր տագնապները... : Բայց աւելցընենք նաեւ թէ տան դրանը զիմաց երկուր ժամանակ սպասելէն և տեսնաւ ճամբայ կը դուրսնէր դռնապանի մը ճեղքով, և ո՞չ իսկ արժանի լիալ որ իրենց խմբէն գէթ կրտսերագոյն մէկը իջնայ ու քաղաքավարական — չ'ըսենք քրիստոնէական — խօսք մը դրուցէ այն երկու այցելու վարդապետացն' որ թէ և զուգնաբեայք ոմանք' բայց այսօրուան օրս չորս միլիօն աղգի մը երեսփոխանք են ճանչցուած Գաղղիոյ կայսերանիստ մայրաքաղաքին մէջ' և հիմնադիրը և վերաւնաւորը ԱԶՊԱՅԻՆ վարժարանին... » :

15 օգոստոս 1858ին « մահացու հիւանդութիւնով » տագնապուող անձ Մաքսուտ Ամիրսոյն կար Բարիլի մէջ : Նոյն թուականին' տեսարակը ստորագրող երկու վարդապետները հոս չ'էին. ինչպէս ուրեմն կրնան հիւանդի մը այցելութեան երծալ : Զենք զրտեր, այս ալ մեկնութեան կարօտութիւն ունի : Բայց մեկնութեան կարօտ չ'էն այն յանդուգն խօսքերը որովք այցելուները իբրեւ հրեշտակ կը ներկայուին « թեթեւցընելու համար ծանրավիշտ հիւանդութիւնէն աւելի իր խղճին ներքին ամենածանր տագնապները... » : Ո՞վ և ըլլայ այս հիւանդը, մէկը իրաւունք չունի իր խիղճը դատել և անոր վրայ բռնաւորել իր մտքի և սրտի զգայութիւնները : Յետին աստիճան բրտութիւն է ըսել թէ « ամենածանր տագնապներու » ենթակայ էր այն կիսամեւ խիղճը : Այս « քաղաքավարական ծող թէ քրիստոնէական » վարմունք մը չ'կրնար սեպուիլ երբէք : Հիւանդի մը վերջին վայրկեանները նուիրական են և երբ մէկը կ'ընէ հրապարակաւ կը դատէ, կը թշնամանէ դանոնք, Աստուծոյ արտօնութիւնը կը յաւիշտակէ երկրի վրայ : Թշնամի մը որ չ'ուզէր, մահուան յետին կէտին վրայ, թշնամութիւնը մոռնալ, կամ միտքով մեռած է (և այն տառն չ'կրնար մեղադրուիլ) և կամ այն աստիճան հոնադար և ափսոսելի խիղճ ունի որ կրնայ նահատակի մը պէս գոչել :

Ի ԴԱՏԱՍԱՏԱՆ ԱՍՏՈՒԹՈՅ ՍՊԱՍԵՄ ԶԲԵԶ ՅԱՅՍՄ ԱՄԻ

Բայց ո՞վ արդեօք դանոնք չորս միլիօն աղգի մը « երեսփոխան » ըրեր է որ կը յանդգնին յանուն այն երեսփոխանութեան պատիւ պահանջել ուրիշներէ : Երեսփոխան բառը (dépulé) կը նշանակէ և անոր հոնութիւնը մէջ' մը ընտրութիւնով և մէջ մ'ալ լիակաւ իշխանութիւնով կը հաստատուի թէ աղգին և թէ օտարներու մէջ : Գաղթայեան Պ. Ամբրոսիոսը երեսփոխան չորս միլիօն աղգի մը... արգանք ասոր ծայրը կատակի կ'ընէ և ամօթահար կը սրտմտնէր որ այսպիսի բաներ կը տպուին Բարիլի մէջ : Զորս միլիօն աղգ ըստած ժողովուրդը Թիւրքի, Ռուսի և Պարսկի հպատակներէ

(1) Կոնսթանտին Պ. Յակոբին ըրած ժողովը և իր հոն ըսած ամէն խօսքերը մի առ մի համապատասխան ու պահում են : Արեւմտաքիւն մէկ թիւին մէջ պիտի հրատարակենք դանոնք և պիտի գտնենք Պ. Կոնսթանտին իր խօսքերով և իր... :

կը բաղկանայ և հաստատուի Լուստորձական, Հառմէական Լուստերական բաղձումը մը կը պարունակէ... և Պ. Գ. Այվաղլուքիին արբանեակը երեսփոխան կը դառնա զինքը անոնց : Հրապարակաւ կը բողոքենք այսպիսի երեսփոխանութեան դէմ և երբէք չսկիսի ընդունինք որ կրօնաւոր մը չորս միլիօն Հայու պատիւը և արտաքին յարաբերութիւնները իր ձեռքին մէջ ամփոփէ : Նորէն կը կրկնենք, և կրկնելէ չսկիսի դադրինք մինչև որ ազգայինք սծախին, այլ է ազգութիւն և այլ է կրօնը : Գաղթայեան Պ. Ամբրոսիոսը կրնայ հայ Եկեղեցւոյ երեսփոխան քարոզել զինքը (այս Կաթողիկոսին գիտնելու բանն է) բայց բնաւ երբէք երեսփոխան չորս միլիօն ազգի, որուն պատիւ կը համարենք անգամ սեպտիլ և զոր կըսիրենք արեւմտք չափ : Տասնիններորդ դարու և Բարիդի մէջ հայ ազգին երեսփոխանը, ԼԹՅ ռանի երեսփոխան, աշխարհական մը միայն կրնայ ըլլալ. որ ունիցի ակամեջ լսելոյ, լուիցէ... :

Ա. Ո.

ՄՈՒԻ ԵՌԱՆԳ.

Սրբաշնորհ 590 թիւ Տիարալէքիի կրօնական շփոթին վրայ կը հրատարակէ քանի մը տեղեկութիւններ որք՝ թէպէտ և սրտասաւոր երեւին շատ ազգայիններու, մեր առջի թիւին մէջ ըսածները կը հաստատեն բոլորովին : Գրեթէ էնք. « Ինչ և ըլլայ առիթ այսպիսի անհեռեւ որոշումի մը, Տիարալէքիին ոչ հայ Եպիսկոպոսը և ոչ ժողովուրդը կրնան երբէք արդարանալ լուսաւոր հասարակութեան մ'առջև, վասն զի երկուքն ալ կատակելի դրածեան մը մէջ կը գտնուին : Կատակելի է ժողովուրդը երբ կ'երեսակայէ թէ՛ զժողովունը բաւական առիթ է հաւատք փոխելու. առիթ կատակելի է եպիսկոպոս մը որու հօտը օտարներէն կը յախշատուի և կը ցրուի այսպիսի մարմնաւոր զժողովուն մը համար... : »

Սրբաշնորհ յօդուածը ծանր խնդիրներ կը յարուցանէ և անհնարին է աչք խփել այնպիսի վիճակի մը վրայ որ վարդապետ եպիսկոպոսի դէմ և արհեստաւոր իշխանի հակառակ, ազգին առջև կը լինի և կը խայտառակուին : Չենք ուղեր կիրքերը բորբոքել և մէկ կողմը պաշտպանել միւսին դէմ, բայց անոնք որ Սրբաւորք կը մեղադրեն իր ազատասիրութեան համար կը բռնադատուին ըսելու մէկ՝ թէ ինչ ճար կայ որպէս զի այս վիճակը փոխուի... :

Անտարակոյս արհեստաւորները իրաւունք ունէին բողոքելու և հաշիւ պահանջելու, և իշխան, Եպիսկոպոս, Վարդապետ կը պարտաւորէին հաշիւ տալու հրապարակաւ. բայց առջինները այս իրաւունքը կ'աբաւանդէ իրենց կրօնամոլ շարժումներով և վերջինները խտախ կը մեղադրուին երբ կրօնի գաւազանը մէջ կը

բերեն կամ տէրութեան մտրակով կ'սպառնան : Բանտ դնել պատասխան տալ չ'է և ոչ Բաշայ մը և ոչ ուրիշ պաշտօնակալ մը իրաւունք ունին երբէք մէկ պարտքը երկու անգամ պահանջել : Հաւատք փոխել անբարոյականութիւն կը սեպուի այս պարագայի մէջ որ բոլոր կողմը քառասուն հազար զուրուշի վրայ է : Ուսկէ կը հետեւի որ իշխան և արհեստաւոր յանցանք ունին. կը հրաւիրենք դանոնք ազգային սիրով հասարակութեան զատատանին զիմել այսուհետեւ ու իրենց կողմը օրագիրներու մէջ գրել տալ, հաւաստաբախ հեռու կենալով Յակոբ Եպիսկոպոսի և Մկրտիչ վարդապետի պէս մարդերէն, որք միշտ վեճ մը կը թխնաւորեն և գայթակղութեան առիթ կ'ըլլան ոչ միայն համագործակցութեան օտարներու առջև : Սրբաւորքը պարտ կը համարի արձագանգ ըլլալ ճշեալ իրաւունքի մը և ժողովուրդին դատը խնդրել՝ կիսի մը դադրեցնելու համար : Եթէ իր էջերը չբաւեն կը խոստանայ օտար օրագիրներու նպաստը ուղի մինչև որ ճշմարտութեամբ յայտնուի : Ազգին ընդհանրութեամբ ազգային ժողովներէն ու վեր է եպիսկոպոսներէն ալ և մէկը չկրնար անպատիւ անգոսնել իրաւունք մը հասարակութեան առջև : Եւրոպայի դատաստանը կամ վճիռն ալ ոտքի տակ առնել շատ զիւրին չ'է և բռնաւոր կամ նենգաւոր սիրտերը կ'ստիպուին զլուխ ծակ օրագիրներու առջև : Հասարակութեան կարծիքը աշխարհիս թագուհին է, ըսաւ հեղինակ մը, և, կը յաւելցենք, օրագիրն է իր առիւտը : Ազգայինք հոն պէտք է որ զիմեն ԼԹՅ յիշատի երոպական իրաւունքի և օրէնքներու կ'ուղեն հետեւի : Կը պահուիս ուրեմն կը վախճաս, կը վախճաս ուրեմն խիզկո հանդարտ չ'է, կրնայ միշտ ըսուիլ այն ազգայիններու որք վեղարի մը ստուէրին ներքև կամ զիմակի մը ետեւ ժողովուրդին գործերը կուղեն տեսնել : Արհեստաւորք մամուլին յարելու է՝ ԼԹՅ կ'ուղէք կանգնել և առաւոր չ'իսխուիրամենէն. հոն է իրաւունքին խարխալը ինչպէս մարդկութեան լայսը : Անկէ ուրիշ դէնք չունիք, ինչո՞ւ կ'արհամարհէք դայն. անկէ ուրիշ ապաւեն չկայ, ինչ բան ունիք առոր տարբեր : Իրաւունքը ինք իրեն միայն կ'ապաւինի մէկ ձեռքը մամուլին վրայ, և վեղարի մը ներքև չզուրիւր հաշիւ խնդրելու համար :

Ահաւասիկ Սրբաշնորհ յօդուածը որուն պատասխանատու չենք ըլլար :

« Տեղւոյս տուրքը իւրաքանչիւր ազգին իշխանաց, շնորհիւ ժողովուրդին՝ երբք տարեկան տուրքէն 55—40 հազար զուրուշի չափ վնաս ըլլալուն, իշխան ժողովը կը բաժնեն ազգին վրայ և կ'ըսին ժողովել : Ազգին մէջը գտնուող արհեստաւոր անձնին կը խօսին թէ մենք ժամանակաւ մեր տուրքը տուած ենք, այս ինչ աւելորդ գրամ է որ մեղմէ կուղէք : Իշխանք ալ կը սրտասխանեն թէ ամէն մէկ տարիէն 11 հազար կամ թէ առիւթ տուրքերէն պակաս մնացած է. ոմանք մե-

ուած են և ոմանք ալ տնանկութիւնն յայտնելով իւրեանց տուրքերը չեն կարօղացած տալ. սոյն պատճառաւ երեք տարեկան միջոցին մէջ այսքան հազար զուռուշ բայց մնալով, հիմա ազգին վրայ բաժնեցինք որ ամենքս ալ պիտի տանք: Այն արհեստաւորներէն ոմանք կը պատասխանեն թէ ձեր այս մնացած ըսած զրամը մեր խեղճ չինասիր. զուրք այս տեղը խարդախութիւն ըրած էք. մենք մեր կողմանէ Տիրամակերտցի Հալուպ մասկանուամբ Մկրտիչ վարդապետը փոխանորդ կը դնենք որ ձեր հետը հաշիւ տեսնէ, և նայինք թէ այս մնացորդ ըսածնիկ ո՞ր տեղ է: Իշխանքն ալ անոնց խնդրոյն յօժարութիւն չտալով կըսեն թէ, մենք Մկրտիչ վարդապետին հաշիւ չենք տար, քանզի խառնակիչ անձ մըն է. յետոյ ազգին մէջ խռովութիւն կը ձգէ. բայց արհեստաւորներէն քանի մը անձնինք թող զան, մենք անոնց հաշիւ կուտանք: Ուստի երբոր Մկրտիչ վարդապետը կիմանայ թէ իւրեան համար կըսեն թէ խառնակիչ է և անոր հաշիւ չենք տար, կըսկսի համոզել զոմանս և Վոստանդ նուազօլիս պատրիարքարանը խրկելու վկայական զիր մը զրելով կը կանչէ բաւական անձինք, և զտնոնք զրգուելով թէ եկէք սոյն զիրս կնքեցէք, թէ մենք հաշիւ կուղենք ի մասին այս մնացորդ զրամոց. զոր կը պահանջեն մեղմէ. մեզի տեղը թող ցոյց տան որ մենք զիտնանք. և եթէ յիրաւի է պարտքերնիս տանք: Ուստի երբոր կիմանան իշխանները թէ Մկրտիչ վարդապետը Պօլիս պատրիարքարանը զրկելու համար զրամ զիրը տանց կնքել կուտայ, կերթան կըսեն տեղացոյս առաջնորդ Յակոբ Եպիսկոպոսին, ան ալ կը տեսնէ թէ զանոնք կանչել խրատելը անօգուտ է, կերթայ կուտակալին կը պատմէ բանին էութիւնը. ան ալ Մկրտիչ վարդապետը և քանի մը անձինք բերել տալով բանտը կը դնէ: Քանի մը օր բանտը մնալէ ետեւ, Մկրտիչ վարդապետը 130 տան չափ համոզելով ինքն ալ ի միտսին կերթան Յովնադաւան կըլլան: Յովնայ Եպիսկոպոսն ալ զանոնք առօր փառօք և մեծաւ պատուով ընդունելէն ետքը Պօլիս իրենց պատրիարքին զրելով Բարձրագոյն Դոնէն հրամանագիր մը կը խնդրէ որ Հայոց ազգէն Յովնադաւան եղօղ անձանց տուրքը դատելով Յովնայ ազգին տրոցը վրայ դնեն: Ուստի պատրիարքն ալ Պօլսոյ Բարձրագոյն Դոնէն հրամանագիր անկելով մինչև տեղս յուղարկելը՝ 100—110 տան չափ զղջալով վերադարձան ի հայրութիւն: Մնաց 40—50 տան չափ զիւրահաւան անձինք, որոնք զեռչգաստանալով Յովնայ եկեղեցին կերթան: Ամենաբարին Աստուած ինքն զարձ և շնորհք տայ, որ անոնք ալ վերադառնան ի հռմարտութիւն Հայոց ուղղափառ եկեղեցոյն: Նոյն ժամանակները Մկրտիչ վարդապետն ալ Վարին դնաց և կարծեմ թէ հիմա Պօլիս գացած է: Յակոբոս Եպիսկոպոսն ալ Սաէրթ գնաց. քանզի այն տեղն ալ քանի մը տուն մեր ազգէն հոռ-

մէագտան եղած էին. և զտնոնք քարոզեց յորդորեց և զարձուց. ուստի, տէր իմ, անա եղևութիւնը մանրամասնաբար, տեղեկութիւն ունեցածիս չափ, յատուկ զրեցի և այլ ներքին եղած գործերն ալ Աստուած զիտէ: * * *

Արևմտադիւն թշնամիները սկսեր են այնպիսի անհիմն լուրեր տարածել հասարակութեան մէջ որ հրապարակաւ բողոքել պարտք կը սեպենք:

Սուտ է ըսել՝ թէ Արևմտադիւն Պ. Ոսկանեանին է: Ասիկա շարագրութիւնն է ուրիշ բանի չխառնուիր և խառնուելու ալ փափագ չ'ունի: Իրեն առաջարկել էին որ մէկ տարի այս պաշտօնը իր վրայ առնու, և ինքը պատրաստ է այսօր հրաժարել եթէ հիմնադիրը ուղեն: Ո՛չ փառք, ո՛չ շահ կ'սպասէ Հայերուն կողմէ և ո՛չ ալ յոյս ունի որ իր կարծիքները պիտի ընդունուին: Եթէ հայրենիքը կը սիրէ, իր ազգայիններու ինչ միտքի, սիրտի և բարքի տէր ըլլալը չ'մոռնար բնաւ:

Սուտ է նաև ըսել, թէ Արևմտադիւն պիտի դադրի կամ իր նկարագիրը պիտի փոխէ: Յարգի ստորագրողը ազանով կրնան ըլլալ որ մինչև տարւոյ վերջը անընդհատ պիտի ընդունին զայն, և որչափ որ Պ. Ոսկանեանը իր պաշտօնի մէջ մնայ, փոփոխութիւն մը չ'պիտի կրէ այս նկարագիրը՝ որ է միտքի ազատութիւն և հայրենիքի լուսատուութիւն:

Սուտ է վերջապէս ըսել՝ թէ Հայ եկեղեցւոյ ղեմ կը դինի և կ'ուզէ անոր փառքը թշնամանել: Արևմտադիւն կրօնքի մը հակառակ չ'է, բայց՝ երբ Պ. Գ. Այվազովսքիին պէս կրօնաւոր մը իր չափը կը մոռնայ և ազգին անոնք իրեն խաղալիկ մը կ'ընէ, պարտք կը համարի զանիկա հալածական վանելու և բռնադադելու որ եկեղեցւոյ բակը մտնէ համեստութեամբ: Բաւարարեմքն վախ չ'ունի, իրեն փառք կը սեպէ երբ Պ. Գ. Այվազովսքիին պէս մարդու մը բարեկամներու կողմէն կուգայ այն: Արևմտադիւն չբանադրէր, այլ կը դատաւարտէ զանոնք յանո՞ւմիտքի ազատութեան...: Կը հրաւիրենք ուրեմն բարեմիտ հասարակութիւնը որ այսպիսի լուրերուն չհատայ և իր փառհոռութեան մեղ շնորհէ: Կը հրաւիրենք, մանաւանդ կ'աղաչենք մեր զործակալները որ Արևմտադիւն տնօրէնութիւնը յամենայնի երրօղական կանոնով կատարուի:

Համարատու Տըլէդր.

Ի ԲԱՐԻՉ, ԱՐԱՄԵԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

Paris.— Typographie Arménienne Walder, rue Bonaparte 44.